

MILOŠ FORMAN

SZÁLL A KAKUKK

VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS

DIVAT VOLT EGY IDŐBEN HASONLÍTGATNI AZ 56-OS MAGYAR ÉS A 68-AS CSEHSZLOVÁK EMIGRÁCIÓT, KI, HOGYAN BOLDOGULT A NAGY- ÉS AZ ÚJVILÁGBAN.

1989 után, mikor a később induló, Václav Havel vezette Csehszlovákia repülőrajtot véve nyomta le a jófejségi versenyeken hazánkat és lengyel barátainkat, emlékezhetünk honi tweedzakós, papillon-nyakkendő konzervatívjaink morfondírozó-hazafias neszezésére, hogy „hát persze, mert az ő rocker haverjaik vannak most kormányon mindenütt Nyugaton”. Tény: a 89-et fordított 68-nak látni kívánóknak mindig volt egy keleti ízzel egzotizált kvázi-nyugati, kulturális párhuzamként működő referenciacsoportjuk, ami a csehszlovák film és irodalom volt ifjúságuk lázas hajnalán. Hogy giccskönyv-e a *Nesnesitelná lehkost bytí (A lét elviselhetetlen könnyűsége, 1984)* Milan Kunderától, mint azt többen mondják, én nem kívánom eldönteni; mindenképpen hasznos lektúrje volt a nyolcvanas éveknek, ismerhetővé, divatosá, szerethetővé tette széles körben is a ká-európai ellenzéki létet. A Philip Kaufman általi sztárszereposztásos (Daniel Day Lewis, a csitri Juliette Binoche) celluloid-dolgozat, melyben a Sabrinát játszó Lena Olin erotikus, anyás, vadmacskás mosolya a kalap alól, Svájc-ból, a Limmat-parti Athénban a legjobb, ahová a „ferdeszájú vén trotty” (Brezsnyev) és hű szövetségesei (mindenelőtt Husák) elől télikolt. Az biztos, hogy egy ideig jobb amerikai rockzenekart sem lehetett alapítani emigráns csehszlovák muzsikusként, mint ahogy a lengyel Solidarność megalakulásáig legfontosabb ká-európai

ellenzéki szerveződés, a Charta77 sem lett volna a Plastic People of the Universe rockzenekar befenyítése nélkül. Popkult és film kövezték a csehszlovák emigráció és rendszerkritikus gondolat útját, akik közül Amerikában a minap elhunyt Miloš Forman vitte a legtöbbre.

Az *Elszakadás (Taking Off, 1971)* az első Forman amerikai filmjeinek sorában, ahogy majdnem-honfitársa, a košicei születésű Márai Sándor mondhatná esetében, az első film, „ahol nedről le hull a hacsek”, az átigazolás mozija, melyben a Csehszlovákiától elszakadás celluloid-formát ölt. Ez az elszakadás még részleges. Az amerikai forgatókönyvírók mellett a Jaroslav Hašek által megrajzolt, már a Monarchiában is „csehszlovák” életszemlélet ebben a filmben legalább annyira jelen van, mint az amerikai. Kevesen értik ezt olyan jól, mint a magyarok egy bizonyos, talán jelentős része, akik szintén „csehszlovákok, csak délen élnek”.

Az első szekvencia (a casting és a tizenöt és fél éves lány eltűnésének felfedezése) a titokzatos és keresztbevágott jelenetépítés magasiskolája. Hipnózisos gyógyulással kísérletező apa, hisztis *middle class* anya, és az „Amerikából bejön a zene”-érzése, amit nálunk az LGT fogalmazott meg néhány évvel később, viszont örökérvényűen. Elszakadni családtól, gyökerektől, új táptalajon kísérletezni, megtalálni vonatkozási pontokat, kiismerni

keleti partot, nyugati partot, meg a közte terülő „röpülj-el-fölötte-országot”, nem apró vállalás, az 56-os mieink közül operatőrök (Kovács László, Zsigmond Vilmos) tudták hozni, és tizenkét évvel később a rendezőjéhez hasonlóan a közelmúltban elhunyt Miroslav Ondříček. A két apa leánykereső éjszakaija a középnyugati hangulatú billiárd-szalomba vezet, mely magában hordozza Prága Kőbányájának, Smýchovnak kocsmái hangulatát is. Forman a szomszédos Berggasse 19 magosából tekint le Amerikára. Freudilag nézi azt is, ami épp nem a Kákániában gyökerező „Total Czechoslovakia”. Ami azzal közös emberi, korabeli szóval: nembeli lényeg „a bátrak hazájában, a szabadok otthonában” is. A besugást és annak feltételezett szükségességét. A házastársi szexualitás dzsungelét. A szülők már-már orgiába hajló vetkőzős-póker partiját, melynek szemtanúja lesz az észrevétlenül megkerülő tizenöt és fél éves lány. A jólkereső polbeates apostolt szülői vacsorán, jövedelmi viszonyainak megtudásától keresztbeáll a *gravy*-be mártogatott *roastbeef*a filiszter apuka torkán.

Miroslav Ondříček képi bravúrijait. Átvilágítások és tükörijáték. *Nouvelle vague*-os vágástechnika. *No star value*. Forman ez első amerikai filmjében nincsenek ismert színészek. Pazar film.

Miloš jól nyúlt. Ken Kesey a hetvenes évekre nemcsak ismert író lett, de széleskörűen ismert *acid* testeket (a magyarban elég béna fordításba: savpróba) tartó *outlaw writer* (törvényenkívüli író). A kakukkos könyv (*One Flew Over the Cuckoo's Nest*) honoráriumából vett kaliforniai farmján, La Hondában máig ható popmítoszként a gonzo- király Hunter S. Thompson a beat- király Allen Ginsberget összeismertette a chopper- király, Hell's Angels- vezér Sonny Bargerrel és fiaival, hogy a jövő amerikai forradalmának legyenek ők az öklei, úgy, ahogyan a csekisták a bolsevikieknek. (Nem jött össze: a pokoli angyalok *redneck* republikánusok voltak, a ma Trump- szavazói; Thompsont is összeverték később, és az „oroszlánszelidítő” Ginsberg harmóniumon eljátszott és kántált *Prajnaparamita szutrája* is csak ideig-óráig fékezte meg a koloros mellényben dühögő angyalokat. Lásd még honi vonatkozásként a témában: Déry

Tibor: *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról.* Kesey könyve, a *Száll a kakukk fészkére* erős mű, Forman filmrevitele sem egyszerű megfilmesítés – az én szó-készletemben utóbbi olyan irodalmi adaptáció, melynek filmként nincs autonómiája –, és ez alapvetően a castingnak köszönhető. Jack Nicholson már nem pályakezdő, már túl van a Roger Corman és Samuel Z. Arkoff készítette B-filmeken, kultban tolja, de még nem ért a csúcsra, illetve e Forman-film már nagy lépés lesz hozzá.

A mentálhigiénés gyógyászat a világon mindenütt síkos pálya, csúszós lejtő, vékony jég, nem kell ahhoz az egykori szovjet vagy román politikai pszichiátria bebörtönzöttjének lenni, hogy tudjuk: az elektrosokk, illetve a lobotómia kiiktatja az akkoriban sokat emlegetett „nembeli lényegét” a kigyógyított célszemélyből, annyi sem marad belőle a homo sapiensből, hogy eldönthesse, karfiolként vagy brokkoliként vegetálja végig a megmaradt időt. Mikor McMurphy homlokán a sebbel megjön az emeletről, akkor a Nagyfő-

„A világon mindenütt csúszós pálya”

(Száll a kakukk fészkére – Jack Nicholson)

akarhatna magának és másnak. Szájra a párna, leszorítás, kivárni a vergődés végét. Aztán megfogni a vizesblokkot, amit McMurphy gyöngö teste nem tudott kitépni az altalajból, iszonytató szenvedéssel kiszakítani, belevágni a vasrácsos ablakba, és az így ütött résen kiszökni a diliházból, és lazán beszéladni a mérsékelt égövi ősvadonba. Miloš Forman témája, érdeklődési köre, szenvedélye a lázadó ember. Még az amúgy működő, nem mindig tűzoltóbálos Amerikában is.

Mikor anyám 71-ben vagy 72-ben hazajött 30 napos kiruccanásáról Londonból (legálisan kivihető deviza: 70\$), ahol színházban látta a *Hairt*, napokig mesélt az előadásról. Irigykedtem gyerekként is. Vízöntő-kor, hosszúhajú, színes rucis fiatalok, musicalformájú Zeitgeist. Aztán Forman autentikusan megfilmesítette. Mint már emlegetendő voltam, a szó nálam pejoratívba

nekik lehet igazuk. Ugyanolyanok lettek, mint akik ellen lázadtak, csak most nem Vietnamban, hanem a Közel-Keleten és Észak-Afrikában bombáznak.) Ezen a felületen nem mehetünk bele a hippikorosztályos Trump generáció-idegenségébe, mihez tartás végett csak idézzük fel Allen Ginsberg „Whom we bomb/ we bomb them” kezdetű versét, melynek lényege, hogy az amerikai pilóta nem tudja kiejteni a helyneveket, amiket bombáz és amely versről bizony gondolhatjuk, hogy az Amerikába ment Forman ismerte és szerette. (Nemhiába volt Ginsberg 1965-ben Prágában Král Majales, Májuskirály, diákok által megválasztott, esztibák-állambiztonsági érdeklődéstől övezett főkolompos.) Bizonytal mondhatjuk, a mai korszellem, az ilyen-olyan populista elme számára kevés negligálandóbb, ignorálandóbb dolog van a világon, mint a globális 68; az a rossz hagyomány-tagadó, giccsellenes, jövőbevetethetű autoritásellenes szabadgondolat és művészet, aminek a folyó év április 13-án elhunyt Miloš Forman a katonája volt. Nem legénység, hanem főtiszt szinten. •

tartó értéktartalommal bír. De használható módon filmesítette meg. Van egy spát a dolgok történülése és filmrevitele közt, talán 79-ben volt a honi bemutató, pont tudtuk már a Dead Kennedys-től, hogy milyen egy kambodzai vakáció, a Clash-től, hogy Charlie (a Vietkong) egyáltalán nem hullámlovagol és e torta tején marcipánnak ott volt, hogy milyen az anarchia az Egyesült Királyságban. Idősíkok torlódása, kis ká-európai megkésettség, de ki ne emlékezne Treat Williams asztalontáncolására Long Island-i fullfluxos nénik és szmokingos bácsik körében?

Nem idevaló, de. E dolgozat írása idején általános történelemfilozófiai kérdésben nyilatkozott meg „az állampárt arca” állítván, hogy „a hippik bombáznak Szíriában”. („Ma pedig ezek ülnek tort a világon, ezek osztják az ést, kizárólag